

РЕФЕРАТ

роботи «ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІЗУЮЧОЇ ФУНКЦІЇ ОСВІТИ Й ІМПЛІЦИТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЇЇ ЯКОСТІ»

(д-р психол.н., проф. Носенко Е.Л., д-р психол.н., проф. Аршава І.Ф.)

Мета дослідження

Ідея забезпечення гуманізуючого впливу освіти на особистість суб'єктів навчальної діяльності виникла одночасно із усвідомленням людством необхідності інституціональної трансляції знань кожному новому поколінню. Згідно з представленим у нашій монографії «Картина світу як інтегруючий та гуманізуючий фактор у змісті освіти» стислим оглядом історії становлення поглядів на гуманізуючу роль освіти реалізація ідеї гуманізації освіти втілювалась у практику переважно шляхом її *гуманітаризації*, тобто розширення кількості гуманітарних дисциплін у навчальних планах, що розроблялись для формування у молодого покоління цілісної картини світу. Про це свідчить так звана «боротьба за пріоритети» при виборі оптимальних переліків загальноосвітніх навчальних курсів, які й досі відбивають деякі регіональні варіанти гуманітаризації освіти.

Так, в одній з найбільш високорозвинених країн Сходу – Японії пріоритетна увага приділяється формуванню в процесі навчання *комунікативних здібностей* суб'єктів навчання. Вирішення цієї задачі починають з навчання *етиці* повсякденного спілкування і закінчують навчанням ефективному спілкуванню у професійному колективі.

У Сполучених Штатах Америки першочерговим вважається орієнтування освіти на *моральні цінності*. У процесі навчання структуруються ситуації, які сприяють моральному розвитку особистості. Аморальною вважається, зокрема, академічна нечесність, за прояви якої студента можуть позбавити можливості продовжувати навчання в університеті.

Знайомство з історією розвитку вищої освіти у країнах Європи, узагальненою у монографії ректора Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара (ДНУ) проф. М. В. Полякова і професора університету В.С.Савчука «Класичний університет. Від ідей античності до ідей Болонського процесу» показує, що “боротьба за пріоритети” у виборі підходів до гуманізації освіти мала місце на різних етапах розвитку освіти. Наприклад, у XV сторіччі в Європейських університетах виник рух за заміну “seven liberal arts” – «семи загальноосвітніх дисциплін», до складу яких входили граматика, риторика, логіка, етика, астрономія, геометрія та музика, – дисциплінами, які були орієнтовані на розкриття цінностей, *більш тісно пов'язаних із особистістю* людини. Тоді була висунута вимога ввести в університетах вивчення праць грецьких та римських авторів в оригіналі, бо ці

роботи розглядались як “вищі досягнення людського духу”. Завдяки цьому «мертва» латинська мова стала мовою науки, а її вивчення розглядалось як «гімнастика для розуму».

Бурхливий розвиток природознавчих наук у ХІХ сторіччі започаткував новий етап у розвитку превалювання *когнітивної* орієнтації в навчанні. У відповідь на це у межах так званого “наукового гуманізму” була повернута увага до необхідності орієнтації в навчанні на врахування *практичних інтересів людини*.

Поява поняття “науковий гуманізм” розширило зміст поняття “гуманізація освіти” й усунуло можливість зведення його тільки до ідеї збільшення у навчальних програмах питомої ваги гуманітарних дисциплін. Під “науковим гуманізмом” почали розуміти роль творчого оволодіння висотами наукового знання у формуванні моральних ідеалів особистості.

Проголошення Національною Академією педагогічних наук України в контексті розвитку освіти *філософії людиноцентризму* як основи формування особистості відкриває, на наш погляд, нові перспективи для тлумачення змісту поняття «інноваційне навчання» як такого типу навчання, що *«оновлює особистість»* (а не лише базу її знань), тобто сприяє розвитку особистості.

Метою представлених у даній роботі наукових досліджень є розкриття психологічних механізмів гуманізуючого впливу освіти на особистість як на рівні когнітивного компоненту свідомості суб’єктів навчальної діяльності, так і на рівні їх *поведінкових* проявів, що відбивають навички раціонального мислення, рівень сформованості когнітивних структур особистості, ознаки емоційної стійкості та емоційної розумності людини як *особистісні виміри* якості освіти.

Короткий зміст роботи

Гуманізуючий вплив освіти на особистість і, відповідно, якість освіти асоціюються на сучасному етапі розвитку психології особистості з *позитивними досягненнями* освіченої людини: *кращім здоров’єм* завдяки раціональному ставленню до нього і переживанню оптимальних психічних станів; більш широкими можливостями *забезпечення власного благополуччя* завдяки отриманню переваг на ринку праці; *зменшенням вірогідності проявів асоціальної і злочинної поведінки* завдяки дотримувannya норм моралі, проголошених у цивілізованому суспільстві і вмінню контролювати власні емоційні стани. Ці позитивні наслідки освіти сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники у галузі психології особистості інтерпретують не тільки як результат зростання рівня *обізнаності* людини: новітні теоретичні дослідження свідчать про те, що освіта сприяє глибинним змінам у психологічних характеристиках особистості, пов’язаних із її *диспозиційними рисами*, з формуванням у суб’єкта пізнання *внутрішніх умов* для ефективного

засвоєння знань, узагальнених схем відтворення уявлень про дійсність, які стають новими структурами мислення.

Так, на першому конгресі щойно створеної Всесвітньої асоціації з психології особистості (WAPP, 2013) наводились переконливі дані *емпіричних досліджень*, які свідчать про наявність закономірного зв'язку між певними видами освітнього досвіду і розвитком стійких особистісних рис. Встановлено, зокрема, (Сент-Луїський ун-т ім. Вашингтона, США), що *обсяг* індивідуальної позааудиторної роботи студентів і *регулярність* відвідування ними аудиторних занять позитивно пов'язані з високим рівнем сформованості *сумлінності* і негативно – з *нейротизмом* як двома з п'яти так званих «глобальних» диспозиційних рис особистості, причому цей зв'язок є реципрокним: високий рівень сумлінності і низький рівень нейротизму зумовлюють готовність людини активно навчатись, а активне навчання, у свою чергу, ще більше підвищує сумлінність і знижує нейротизм. На підставі цих даних зроблено правомірний висновок, що під час здобування освіти суб'єкти навчання отримують більше ніж знання: вони виходять з освітнього закладу з більш високим рівнем самоконтролю і саморегуляції поведінки і з більшими можливостями для подолання стресогенних впливів, що можуть виникати в процесі життєдіяльності.

За нашою гіпотезою до таких позитивних наслідків може призводити *якісна* освіта, організована у такий спосіб, щоб забезпечити відбиття у свідомості людини глибинних зв'язків між поняттями певної галузі знань у їх системній єдності, які стають новими структурами мислення. Це надає можливість людині переживати задоволення собою як суб'єктом пізнавальної діяльності. У цьому світлі основним критерієм якості освіти, а отже і психологічним механізмом її гуманізуючого впливу на особистість можна вважати забезпечення *чіткого структурування і упорядкування навчального матеріалу*, що засвоюється під час здобування освіти.

Активізації зусиль фахівців у галузі психології освіти, спрямованих на упорядкування концептуальних знань з урахуванням здобутків досвіду раціоналізації процесу світопізнання, накопиченого на протязі багатовікової історії пізнавальної активності людства, надало поштовх впровадження в освіту новітніх інформаційних технологій на початку 21 століття і реалізація ідей дистанційного навчання. Провідною особливістю цієї форми навчання стало *дедуктивне* введення навчальної інформації (на відміну від *індуктивного* при традиційній формі навчання), що вимагає забезпечення ознайомлення суб'єктів навчання із системою так званих «випереджувальних організаторів» - понять і метапонять відповідних галузей знань як мінімальних «одиниць» упорядкування навчального матеріалу. Особливості і переваги такої форми презентації знань для забезпечення ефективного розвитку когнітивних структур особистості відбиті у наших монографіях: «Формування когнітивних структур особистості засобами інформаційних технологій», «Гуманізуючий потенціал новітніх інформаційних технологій в

освіті». З урахуванням методологічних положень, викладених у цих монографіях і в інших публікаціях авторів, створена «Концепція розробки дистанційних навчальних курсів», впроваджена Науково-методичним Центром дистанційного навчання НАПН України при Дніпропетровському національному університеті ім. О.Гончара у практику розробки підручників і навчальних посібників на електронних носіях (відеопрезентація концепції додається у описі досягнень ч.2, т.1, додаток А).

Основні положення цієї концепції і обґрунтовані авторами принципи розробки навчальних матеріалів на електронних носіях представлені: у методичному посібнику для розробників дистанційних навчальних курсів «Методологічні аспекти забезпечення запам'ятовування інформації при розробці дистанційних навчальних курсів», виданому з грифом МОН України, у заключному звіті про науково-дослідну роботу «Психолого-методологічні засади розробки дистанційних навчальних курсів у форматі кредитно-модульної системи навчання», 2005 – 2007 р.р., номер держреєстрації №0105U000365 (див. Т.2 «Опис досягнень», Ч.1); у монографіях «Формування когнітивних структур особистості засобами інформаційних технологій» і «Гуманізуючий потенціал новітніх інформаційних технологій в освіті». У останній монографії представлено дані емпіричних досліджень, які свідчать про те, що виконання студентами університету індивідуальних завдань, структурованих за допомогою розроблених авторами *підходів до їх упорядкування*, призводить не тільки до ефективного засвоєння знань, а й до їх більш тривалого збереження і, головне, до готовності «перенесення» набутих у процесі навчання навичок упорядкування матеріалу в інші навчальні умови, що можна розглядати як показник сформованості відповідних когнітивних структур особистості. Найбільш вражаючим є наступний результат, отриманий при перевірці залишкових знань, встановлено, що у студентів, які пройшли навчання за розробленою авторами даної роботи методикою формування когнітивних структур особистості у межах *одного курсу*, розвиваються навички визначення ознак інтегрованості і диференційованості системи понять *іншого курсу*, який вивчався *до того*, як були набуті навички раціональної обробки навчального матеріалу, що з'ясувалось при перевірці залишкових знань. Отже доведено, що навчання дійсно «веде за собою» інтелектуальний розвиток особистості. У цій монографії продемонстровано також закономірний зв'язок ефективності пізнавальної діяльності з *емоційними станами*, які суб'єкти навчання переживають під час засвоєння чітко структурованого навчального матеріалу. Доведено, що сприйняття якісно упорядкованого навчального матеріалу породжує позитивні пізнавальні емоції і призводить до успішного формування метакогнітивних здібностей.

Зв'язок метакогнітивних здібностей з емоційними станами суб'єктів навчання був продемонстрований також і на *педагогах*. У монографії «Роль позитивних цінностей і властивостей особистості у попередженні емоційного вигорання педагога» на вибірці 125 молодих педагогів (середній вік 28 років) із спиранням на формулу специфікації Р.Кеттелла була встановлена роль фактора *задоволеності* педагога собою як суб'єктом виконання основної професійної функції – *навчання* у попередженні емоційного вигорання і виокремлено властивості особистості, за наявності яких педагог може успішно її виконувати. Ці властивості досліджувались за допомогою нового методичного засобу «Цінності-у-дії», переведеного на українську мову і адаптованого авторами даної роботи у Дніпропетровському національному університеті ім. О.Гончара. До складу цих цінностей увійшли: відкритість новому досвіду, допитливість, креативність і любов до пізнання, а також *інтелект* і рівень сформованості *метакогнітивних здібностей*. На підставі цих даних з'ясовано психологічний механізм появи вірогідності раннього емоційного вигорання у педагогів – недостатній рівень володіння навиками адекватного структурування навчального матеріалу, низький рівень сформованості метакогнітивних здібностей і нижчий за середній рівень загального інтелекту. Ці дані пояснюють відомий факт відносно більш високого рівня вигорання (при рівних рівнях інтелекту) у педагогів шкіл для обдарованих дітей у порівнянні з педагогами, що працюють в загальноосвітніх школах і школах для дітей із ЗПР. Навчання обдарованих дітей вимагає більш високого рівня інтелектуальних і метакогнітивних здібностей педагога. Ці дані опосередковано підтверджують основну гіпотезу досліджень, викладених вище, відносно ролі сформованості у суб'єктів навчальної діяльності інтелектуальних засобів раціональної переробки навчального матеріалу у збереженні оптимального психічного стану під час навчання як фактору, що підтримує позитивну самооцінку, впевненість у суб'єктній ефективності, захищає від появи фрустрації.

Ще одним можливим джерелом негативних емоцій за умов інституціональної освіти, яка побудована за принципом *колективного* навчання, є переживання суб'єктами навчальної діяльності (як студентами, так і педагогами) негативних ефектів так званого «*публічного самоусвідомлення*» завдяки повсякденному щільному спілкуванню і взаємодії з достатньо великою кількістю людей (партнерів по академічній взаємодії). Публічне самоусвідомлення, як проаналізовано у нашому підручнику «Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості», виданому з грифом МОН України, і в монографіях «Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини», «Форми відображеної оцінки емоційної стійкості та емоційної розумності людини» та у статтях, опублікованих у вітчизняних та зарубіжних журналах (див. Т.2 «Опис досягнень», Ч.2), може супроводжуватись переживанням негативних емоцій при відчутті загрози власному вразливому «єго», активізацією неконструктивних механізмів психологічного захисту, зниженням

фрустраційної толерантності, вибором неконструктивних стратегій психологічного подолання стресу і навіть феноменом так званої «самоінвалідизації», описаним у нашій останній публікації у «Європейському науковому журналі» (ESJ) (з імпаکت фактором за індексом Коперніка 5,09, що індексується у наукометричній базі Google Scientist) (див. Т.2 «Опис досягнень», Ч.2). Нами виявлено особистісні чинники появи цієї неконструктивної форми проактивної копінг-поведінки, провідним з яких є низький рівень *емоційної стійкості* людини і, відповідно, високий рівень *нейротизму*. Цей емпіричний результат стимулював розробку нами варіанту «малої парадигмальної моделі» для діагностики рівня емоційної стійкості суб'єктів навчання як вірогідного *особистісного виміру* якості освіти.

Оскільки особистісні риси, як стверджують сучасні фахівці у галузі психології особистості, мають *двокомпонентну* структуру (тобто включають як *когнітивні*, так і *поведінкові* компоненти), за афективними поведінковими реакціями суб'єктів навчання можна опосередковано оцінювати гуманізуючий вплив *якісної освіти* і невротизуючий – *неякісної*.

У межах даної роботи нами *вперше* у дослідженнях з психології особистості обґрунтовано можливість імпліцитного (опосередкованого) оцінювання змін у динамічних ознаках емоційних станів суб'єктів навчання як за показниками співвіднесення у їх досвіді позитивних і негативних емоцій, так і за більш диференційованими глибинними поведінковими реакціями, зокрема тими, що відбивають різні модуси переробки інформації при інформаційних перевантаженнях і недостатніх навиках упорядкування інформації.

З цим аспектом нашої роботи пов'язаний один з її найбільш *вагомих здобутків* – розробка «Способу прогнозування емоційної стійкості людини» за показниками ефективності виконання нею змодельованої інформаційно-перероблювальної діяльності, захищеного патентом України на винахід № 91842, 2010 р. (див. звіт про науково-дослідну роботу «Форми виявлення стресостійкості людини і шляхи автоматизації процедури її прогнозування», 2008–2010 р.р., номер держреєстрації №0108U000633 і описання патенту (див.Т.2 «Опис досягнень», Ч.2). Теоретичне обґрунтування цього способу представлено в авторефераті докторської дисертації одного з авторів цієї роботи І.Ф.Аршави і у її монографії «Емоційна стійкість людини і її діагностика», а також у матеріалах 29-го Міжнародного конгресу з психології, 2008 р та ін.

Оскільки у межах цього способу моделюється *негативний психічний стан* емоційної напруженості людини, який стимулюється переживанням емоційно вразливими суб'єктами нав'язаної умовами виконання інформаційно-перероблювальної діяльності *невдачі* на одному з етапів виконання двох суміщених видів діяльності, із застосуванням цього методу можна перевіряти, чи виникає у суб'єкта навчальної діяльності під впливом частого переживання реальних негативних станів, пов'язаних з академічними невдачами, інформаційним перевантаженням, відсутністю навиків впорання з

ними *стійке підвищення рівня нейротизму* і так званої «*надбаної безпорадності*» (термін М.Селігмана «*learned helplessness*»), до появи яких призводить часте переживання негативних емоційних станів при будь-яких загрозах успіху навчальної діяльності.

Застосована нами при розробці цього способу модель діагностики *емоційної стійкості vs. вразливості* людини адекватно відтворює, на наш погляд, ще одну специфічну особливість інституційної освітньої діяльності: необхідність *симультанного виконання* кількох різних видів діяльності (скажімо, підготовки до двох-трьох семінарів з різних дисциплін), що вимагає сформованих вмінь розподіляти увагу між різними видами діяльності, переключення її з одного об'єкту на інший і т. ін. У емоційно нестійких суб'єктів за таких умов відбувається перехід від «цілісно-синтетичного» до «послідовно-аналітичного» модусу переробки інформації. Останній розглядається в теорії напружених емоційних станів як ознака операційної напруженості.

Наведені у наших монографіях і статтях (зокрема в останній, опублікованій у міжнародному психологічному журналі досягнень з психології у США - International Journal of Advances in Psychology, USA, №3, 2013, індексованому у різних базах знань, зокрема у Google Scientist), емпіричні дані, отримані як на вибірках студентів, так і молодих викладачів, свідчать про високий рівень прогностичної валідності даного способу діагностики емоційної стійкості і прогнозування *суб'єктної активності* людини, її психологічного благополуччя, адаптивності, толерантності до ситуацій невизначеності й інших ознак *самоефективності* особистості як найважливішої, на наш погляд, *стійкої ознаки ідентичності* оптимально функціонуючого суб'єкту.

В описанні досягнень даної роботи (див. Т.2 «Опис досягнень», Ч.2), представлено дані кандидатської дисертації «Психологічна структура та форми прояву суб'єктної активності особистості», виконаної під керівництвом одного з авторів даного проекту, які свідчать про прогностичну валідність розробленого авторами способу комп'ютерного прогнозування *суб'єктної активності*.

Іншим досягненням даної роботи ми вважаємо доведення інформативності нового психологічного феномену «*емоційного інтелекту*», концептуалізованого нами у термінах «емоційної розумності», для оцінки рівнів прояву *емоційної компетентності* людини.

Витоки, форми прояву й функції емоційної розумності детально розглянуто нами у монографіях: «Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції», «Форми відображеної оцінки емоційної стійкості та емоційної розумності людини», «Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини» та у численних статтях (див. список публікацій авторів даної роботи).

Запропонований нами переклад термінологічного словосполучення «емоційний інтелект» як «емоційна розумність» замість кальки з англійської

«emotional intelligence», дозволив більш точно розкрити зміст висловлювання Аристотеля, обраного епіграфом до останньої монографії з проблем емоційного інтелекту, виданої у США у 2009 р. – «Розгніватись може кожен. Це легко. Проте висловити свій гнів по відношенню до *тієї людини, яка на це дійсно заслуговує, в адекватній формі, у відповідному місці і в слушний час, - це нелегко, і це є чеснота*» (переклад наш).

Запропонована нами теоретична модель «емоційної розумності», що базується на інформаційно-перероблюваному підході до аналізу емоційних реакцій людини, дозволила виокремити три рівні сформованості цієї ознаки особистості: *низький* (коли реагування на емоціогенні подразники здійснюється на сенсорно-перцептивному рівні, тобто за схемою *умовного рефлексу*); *середній* (коли реагування опосередковано *мисленням*); *високий* (коли реагування на емоціогенні подразники опосередковано *установками*, тобто індивідуально усвідомленими і прийнятими для себе нормами поведінки у цілому класі функціонально-еквівалентних ситуацій) (див. Т.2 Опис досягнень, Ч.2).

Оцінка цього феномену як *чесноти* надає усі підстави вважати обґрунтованою нашу пропозицію розглядати рівень сформованості у суб'єктів навчальної діяльності (як педагогів, так і студентів) «емоційної розумності» як надійний особистісний вимір якісної освіти.

Підставою для такого твердження є те, що, за отриманими нами емпіричними даними (див. Т.2 «Опис досягнень», Ч.2), емоційний інтелект позитивно корелює як з *усіма формами* прояву благополуччя людини: психологічного, соціального і суб'єктивного, так і з *усіма глобальними рисами особистості*, які входять до диспозиційної моделі емоційного інтелекту, включаючи *емоційну стійкість*.

Наявність в емоційному інтелекті його *зовнішнього аспекту*, доступного спостереженню в актах міжособистісної взаємодії, робить цей феномен зручним інструментом для вивчення не тільки наявності в суб'єктів навчання відповідних установок, що звільнюють їх від ситуаційного «тиску» при емоційно-забарвленому спілкуванні, а й для спостережень за психічними станами, які вони переживають під час навчальної діяльності.

Нами запропоновано низку форм імпліцитного (опосередкованого) оцінювання емоційної стійкості та емоційної розумності людини, зокрема:

- за характером і формами вибору суб'єктом тих чи інших *стратегій* психологічного подолання ускладнень у діяльності;

- за показниками ефективності виконання суб'єктом *інформаційно-перероблюваної діяльності*, змодельованої у такий спосіб, щоб стимулювати появу в емоційно вразливих суб'єктів стану емоційного напруження та збереження в емоційно стійких – стану оптимального функціонування (патент України на винахід №91842, 2010 р.);

- за *балансом* позитивних та негативних емоцій в процесі виконання навчальної діяльності як показника суб'єктивного благополуччя;

- за *стилями* прояву почуття гумору;

- за показниками *невербальної поведінки* і мовлення, що свідчать про рівень сформованості в суб'єкта гіперкомпенсаторного ресурсу особистості;
- за інтенсивністю переживання так званої *мовної тривожності* при оволодінні іноземною мовою;
- за ознаками *Я-концепції* і психологічного благополуччя.

Наукова новизна представлених у даній роботі досліджень визначається тим, що авторами:

- вперше теоретично обґрунтовано й емпірично підтверджено *гуманізуючу функцію* застосування в освіті розробленого у межах роботи методологічного підходу до *упорядкування концептуальних знань* із застосуванням тезаурусного методу їх системного описання, інтегрованого навколо узагальнюючого філософського і психологічного поняття «картина світу»;
- вперше доведено стресозахисну і гуманізуючу функцію розробленого авторами підходу до формування когнітивних структур особистості, у тому числі із застосуванням новітніх інформаційних технологій;
- вперше теоретично обґрунтовано, емпірично перевірено і доведено доцільність введення нового *особистісного виміру якості освіти*, пов'язаного з оцінкою опосередкованих форм прояву *емоційної стійкості* і *емоційної розумності* людини як «наслідкових результатів» якісної освіти;
- розроблено *нові підходи до моніторингу якості освіти* за допомогою *імпліцитних методів* діагностики: емоційної стійкості, емоційної розумності, психологічного благополуччя, звичних для людини стратегій подолання стресу, притаманних індивідууму стилів прояву гумору; особливостей мовлення і невербальної поведінки, афективних реакцій, що виникають при оволодінні іноземною мовою;
- знайшли подальший розвиток уявлення про психологічні механізми гуманізуючого впливу якісно-організованої освіти на особистість суб'єктів навчальної діяльності (як педагогів, так і студентів), зокрема на підтримування їх суб'єктивного благополуччя, попередження емоційного вигорання, збереження здоров'я.

Практична цінність досліджень забезпечена:

- 1) розробкою авторами *підходу до упорядкування концептуальних знань студентів*, зокрема із застосуванням новітніх інформаційних технологій, який впроваджено у методично-просвітницьку діяльність НМЦ Дистанційного навчання НАПН України, в практику підвищення кваліфікації педагогів і відбито в оригінальній концепції розробки навчальних матеріалів для інформатизації самостійної роботи студентів;
- 2) створенням *інноваційного методу діагностики емоційної стійкості* людини як особистісного виміру якості освіти, захищеного патентом України

на винахід і впровадженого в практику підготовки психологів у Дніпропетровському національному університеті ім. О.Гончара та інших ВНЗ України;

3) розробкою і впровадженням у навчальний процес навчально-методичного комплексу для викладання в університетах України курсу «Теорія емоційного інтелекту», який пройшов апробацію на протязі останніх 5 років у Дніпропетровському національному університеті ім. О.Гончара і виявився успішним для формування *емоційної компетентності* студентів;

4) виданням підручників і методичних посібників для розробників дистанційних навчальних курсів;

5) виданням підручників для студентів і аспірантів, які ілюструють застосування тезаурусного підходу до упорядкування концептуальних знань і новітні методи дослідження розвитку особистості, що відбивають результати сучасних зарубіжних досліджень («Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості», «Експериментальна психологія»).

Кількість основних публікацій, що характеризують роботу, становить 120 найменувань, у тому числі: 10 монографій, 2 підручника (з грифом Міністерства освіти і науки (МОН) України, один з яких нагороджено першою премією НАПН України в номінації за кращі підручники і посібники), 1 навчальний посібник (з грифом МОН України), 5 статей, виданих у міжнародних реферованих журналах, що містяться в наукометричних базах даних.

За тематикою роботи захищено: 1 докторська дисертація (Аршава І.Ф.) і 10 кандидатських дисертацій, виконаних під керівництвом авторів роботи, одержано патент України на винахід №91842, виконано дві держбюджетних науково-дослідних роботи. Результати роботи експонувались на міжнародних виставках «Сучасна освіта в Україні» (за розробку концепції створення дистанційних навчальних курсів ДНУ нагороджений бронзовою медаллю виставки).